ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 4. 3-4

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.12.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

UMURQULOV BEKPO‘LAT
Badiiy nutq va uning shakllanish asoslari 7

IBRAGIMOV YULDASH MATKARIMOVICH
Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalari leksikasi tadqiqi masalasi 13

ШАРИФ ЁКУБОВ
Девони Фоний ғазалларидаги Бесутун атамасининг таҳлили 13

SHUKUROV RAHMATILLO
Qadimgi davr manbalarida Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tahlili 19

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Xalq dostonlarida frazeologik birliklarning uslubiy tavsifi 23

AMONTURDIYEV NURALI RASHIDOVICH
O‘zbek tili etnografizmlar tizimida motivlashuv masalasi 26

ISMOILOV XURMATILLO TO‘LQINJON O‘G‘LI
Paralingvistik haqoratlar va ularni verballashtirish masalasiga doir 30

USMONOVA SHAHODAT
Publitsistik matn tarjimasida pragmatik modulyatsiya va semantik uyg‘unlik 35

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Hamid Olimjon ijodida qofiyaning o‘rni 39

UMIROVA SVETLANA
Mualliflik korpusining amaliy qo‘llanilish sohalari 42

TURDIMURODOV SIROJIDDIN
Evfemik maqollar badiiylik va milliylikni kuchaytiruvchi vosita sifatida 45

TURAKULOVA UMIDAXON ANVAROVNA
Erkin o‘xshatishlarda lingvomadaniy xususiyatlarning aks etishi (Tohir Malik qissalari misolida) 48

SAATOVA SURAYYO ISMAILOVNA
Ijtimoiy tarmoq lisoniy shaxsining voqelanishi 52

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Отражение и формирование: роль гендерных терминов
в восприятии материнства в современном обществе 55

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI
Sifatlarning badiiy matndagi funksional-stilistik o‘rni 59

XUSANOVA ZUXRA
AQSH va O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy matbuot matnlarida lingvopragmatik strategiyalar:
leksik-uslubiy xosliklar va ta’sirchan til vositalari 62

QURBONOV AKMALJON TAVAKALJON O‘G‘LI
Hid bilish sezgisiga oid til birliklari semantikasi 65

SUYAROVA NARGIZA YULDOSHEVNA
Metaforalarning nasriy asarlardagi tasviriy va ekspressiv imkoniyatlar 68

МУНДАРИЖА

SOBIROVA GULSHANA FAXRIDDINOVNA
O‘zbek tilida haqoratli leksika: korpus lingvistikasi asosida tahlil va bazaviy resurs yaratish 70

JUMAYEVA DILAFRO‘Z ORIFJON QIZI
«Kuntug‘mish» dostoni frazeologizmlarining semantik-statistik tahlili 75

ISLOMOV SARDOR SANJAROVICH
O‘zbek tilining onomastik sathi haqida 79

RAHMATULLOYEV AHTAM A’ZAM O‘G‘LI
Fors tilidagi ot so‘z turkumi borasida rus tilshunoslarining qarashlari 82

OMANOV SHUHRAT G‘ANIYEVICH
Nemis tilidagi “Eigentlich” modal partikelining so‘roq gaplardagi semantik imkoniyatlari hamda tarjima xususiyatlari 84

GAFUROVA NIGORA SA’DULLAYEVNA
Nonverbal means in virtual texts 87

XOLMUXAMEDOV B.F.
Mualliflik leksikografiyasining rivojlanishi va taraqqiyot yo‘li 90

TO‘RAYEVA ZARRINA ABDIMUROT QIZI
O‘zbek onlayn media sarlavhalarida klikbeyt 93

ADABIYOTSHUNOSLIK

DAVRONOVA MAHFUZA ISROILOVNA
Xalq og‘zaki ijodidagi maqollarda ayol konsepti 96

ARSLONV ABDIMUROD KAROMATOVICH
Nurboy Jabborovning adabiy-matnshunoslik merosi: ilmiy maktab, metodologiya va amaliy natijalar… 99

SAIDOVA MUHABBATXON SHUKRULLAYEVNA
Shukur Xolmirzayev asarlarida folklor motivlari va ularning estetik funksiyasi… 102

BARZIYEV OYBEK XABIBULLAYEVICH
Pisandiy va Haziniy ijodida Andijon zilzilasining nazmiy bayoni 106

SULTANOVA RAISA XAYRULLAYEVNA
«Ra’no va Zebo» dostonida Xiromiy badiiy mahorati… 108

BO‘RIYEVA MARVARID HAMDAMJON QIZI
«Javr-u zulmung garchi o‘lmaklik nishonidur manga…» 112

QOSIMOV ANVAR
Kuper ijodida indeys va o‘zbek nasrida milliy qahramon obrazlari… 116

ADABIY TAQRIZ

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
“Меҳробдан чаён”нинг учинчи нашри ҳақида 119

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 11-12
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ERKIN O'XSHATISHLARDA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARNING AKS ETISHI

(Tohir Malik qissalari misolida)

Turakulova Umidaxon Anvarovna,
University of Business and Science oliy ta'lim muassasasi
til va adabiyot kafedrasi o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Tasavvur qilinishi qiyin yoki mavhum tushunchalarni aniqlashtirish maqsadida o'xshatib anglatish amaliyotidan keng foydalaniladi. Bu amaliyotni qo'llash uchun kongnitiv jarayon, ya'ni, avvalo, ongda o'xshatmoqchi bo'lgan narsaning o'xshata olish imkoniyati bo'lishi lozim. Inson ongida ikki predmet haqida dastlabki bilimlar bo'lsagina o'xshatish hosil qila oladi. O'xshatish qiyoslashga asoslanadi. Olamni qiyoslash orqali anglab, bilingan narsa-xususiyat asosida bilinmagan narsa-xususiyatni oson tushunish mumkinligi adabiyotlarda ko'p bora ta'kidlanadi. Bir tushunchani ifodalash uchun obyektiv olamdagi narsa-predmetlar, voqea-hodisalar bir-biriga qiyoslanadi, uning qarama-qarshi ma'nolisi yoxud o'xshashi keltiriladi. "O'xshatish ham qiyosga asoslanadi, biroq o'xshatishda integral belgilar idrok qilinadi"[1]. Natijada qiyoslash amaliyotining hosilasi, lisoniy voqelangan shakli bo'lmish o'xshatishlar orqali noma'lum predmet haqida tasavvur hosil qilinadi.

Shunday o'xshatishlar ham borki, ular ijodkorning ijodiy tafakkuri hosilasi o'laroq subyektiv qiyos natijasida yuzaga keladi. Adabiyotlarda bu xildagi o'xshatishlar individual-muallif o'xshatishlari yoki erkin o'xshatishlar deb yuritiladi[2]. Professor G.Jumanazarova bunday o'xshatishlarni xususiy-muallif (favqulodda) o'xshatishlar deb nomlaydi[3]. F.Usmonov dissertatsiyasida o'xshatishlarning xuddi metaforalar kabi, turg'un va erkin yoki individual (badiiy) turlari farqlanish aytib o'tiladi[4].

Bu xildagi o'xshatishlar yozuvchining mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri sifatida badiiy nutqda alohida o'rin tutadi. "O'xshatish – bu inson til foydalanishni boshlagandan beri kishilar orasida tez-tez ishlatib kelinadigan ifoda vositasidir. Oddiy odamlar subyektni turg'un o'xshatish usuli bilan bezatib o'z fikrlarini jonli ravishda yetkazsalar, mualliflar biror subyektning asosiy xususiyatidan yangi obrazni yaratish uchun individual o'xshatish usulidan ko'proq foydalanadilar"[5]. Erkin o'xshatishlar badiiy asarga o'zining jilosini beradi va qimmatini oshiradi. Bunday tasviriy vositalarning badiiylik darajasi bilan muallifning mahoratini baholash mumkin.

Tohir Malikning bir qator qissalarida asar voqealarini kitobxon ko'z o'ngida gavdalantirish maqsadida o'z qahramonlarining holatlariga nisbatan odatdagi o'xshatishlardan ko'ra o'ziga xos ma'no noziklikiarga ega bo'lgan individual o'xshatishlarni qo'llaydi:

Adib qissada *"tuzdan yasalgan qasr"* o'xshatishini o'ta mahorat bilan qo'llaydi: *"G'animlari bilan har kun, har soat olishuvchi, har daqiqa biror falokat ro'y berishi mumkinligini hisobda tutib yashovchi odam noxush damlarda tez fikrlash, tez xulosa chiqarishga odatlanadi. Asadbek ham tezda bir to'xtamga keldi: uning hokimligi tuzdan yasalgan qasr ekan. Yomg'ir yoqqan mahali qasrning erib bitishini hisobda tutmagan ekan. Qizining o'g'irlanishi (aynan o'g'irlanganiga Asadbek shubha qilmaydi) ana shu yomg'irdan nishon edi"* (Shaytanat, 1-kitob, 12-bet). Bizningcha, shaytanat olamida Asadbekning qudrati, hokimligini aynan tuz etaloni vositasi orqali berilishi, tuzdan qurilgan qasrning buzilishi uchun bir tomchi yomg'irning kifoya qilishi, Asadbekning ham zaif joyi borligini kitobxonga aytib o'tadi. Bu o'rinda yozuvchining nega aynan tuz etalonidan foydalanayotganiga e'tibor qaratish lozim. Adibning qum, tuproq kabilarni etalonga olmay tuzni etalonga olgani e'tiborimizni tortdi. *"Tuzdan qurilgan qasr"* o'xshatishidan foydalanishi Asadbek qudratining qumdan ham zaif ekanligidan

[1] Юлдашев М.М. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. док. дис. – Тошкент, 2008. – Б. 278.
[2] Маҳмудов Н. Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2013. – Б. 161.
[3] Жуманазарова Г.У. Халқ достонларидаги ўхшатишнинг лингвопоэтик имкониятлари. – Тошкент: Фан, 2011. – Б. 18.
[4] Усманов Ф.Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. – Тошкент, 2020. – В. 32.
[5] Жо Мин Ёнг. Ўзбек ва корейс тилларида ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол.фан.б.фалс.док. ...дисс. – Тошкент, 2022. – В. 15.

dalolat beradi. Ma'lumki, qumdan qurilgan qasr buzilsa ham qumligicha qoladi, ammo tuz erisa, u erib, yo'q bo'ladi. Tuz havodagi namning ta'sirida ham erishi mumkin. Bu hol uning uzoq turmasligidan dalolat beradi. O'zbek xalq maqollarida *"Qiz saqlaguncha bir siqim tuz saqla"*(O'XM) deyilgan. O'zbek xalqi mentalitetida qiz bolaning sha'ni, iffati, ibosi kabilarga dog' tushishi ota-ona uchun og'ir holat, ana shunday bo'lmasligi uchun o'zbek oilalarida qiz bolaga e'tiborli bo'lishgan. Uning tarbiyasi va odobi katta ahamiyatga ega hisoblanadi. *"Tengi chiqsa, tekinga ber"* (O'XM) maqolida ana shu ma'no nazarda tutilgan. Yuqoridagi maqolda tuzga nam tegsa uning eriy boshlashi tuz saqlashdagi nozik masala ekanligi, qiz saqlashdan osonligi haqida aytilmoqda.

M.Yo'ldoshev ta'biri bilan aytganda, "yangitdan ohor, quyuq ekspressivlik berish maqsadida ma'lum o'xshatish bilan bir qatorda tasvirni kuchaytiruvchi turli vositalarni keltiradi"[1]. Tohir Malik asarlarida ham ana shu kabi ko'plab o'xshatishlarni keltirish mumkin: "*O'sha tun jala quydi. Tongga borib qora bulutlar kambag'alning ko'rpasiday bo'lib qoldi. Jalada savalanib, shumshaygan tabiat gunohkorona sukut bilan quyoshning ko'tarilishini kutdi"* (Devona, 51-bet). Adib kitobxonni kutilmagan yangiliklarga boy o'xshatishlari bilan xayratga soladi. Keltirilgan misollardagi o'ta mohirlik va nozik did bilan tanlangan o'xshatishlar buning isbotidir. E'tibor bering, *ko'rpaday* o'xshatishi "O'zbek tili o'xshatishlari izohli lug'ati"da: 1. Qoplamoq, yopilmoq, sathni butunlay egallamoq. 2. Yumshoq, dag'al emas kabi izohlangan, ammo adib bu semalar qatoriga yana bir shakliy o'xshashlikni ifodalovchi semani qo'shishga harakat qilgan. Bir qarashda yozuvchi ko'rpadagi kirlikni nazarda tutganga o'xshaydi, ammo unda aks etgan kirlik belgisidan ko'ra bulutning shakli oldingi o'ringa chiqqan. Chunki kambag'al degani kir-chir o'tiradi, degani emas. Bu o'xshatishning bo'yoqdorligini va yana, aytish mumkin bo'lsa, shakliy o'xshashlikni ifodalashiga xizmat qiluvchi vosita o'xshatish tarkibida kelayotgan qaratqichli aniqlovchidir. Barchaga ayonki, o'zbek xalqi keng foydalanadigan ko'rpa eskirganda paxtasi astar-avra ichida yumaloq-yumaloq shaklga kelib, tekisligini yo'qotadi va yoqimsiz ko'rinish kasb etadi. Ana shu holatni yozuvchi bulutga ko'chirgan. Ko'rpa qo'l mehnati asosida yaratiladigan zaruriy buyum bo'lib, o'zbek xalqi mentalitetida o'ziga xos o'ringa ega. U bilan bog'liq bir qator maqollar uchraydi: *Ko'rpangga qarab oyoq uzat, Burgaga achchiq qilib, ko'rpa kuydirmoq* (O'XM) kabi. Boshqa millat vakillari uning o'rnida motros, odeyal yoki parko'rpadan foydalanadilar. Bu kabi ashyolarda o'xshatishda ta'kidlangan hol yuz bermaydi. Yozuvchi o'zbek millatiga mansub shaxs bo'lganligi uchun ham ko'rpani yaxshi biladi. U bilan bog'liq holatlarni avvaldan bilgani uchun o'xshatish etaloni sifatida foydalangan. Bu hol betakror bo'yoqlar bilan bezatilgan o'xshatish hosil bo'lishiga sabab bo'lgan. Keyingi o'xshatishda esa sukutga nisbatan *gunohkorona* etalonning tanlanishi, uning tabiatni tasvirlash uchun qo'llangani har qanday kitobxonning xayratini shoshiradi. Bu o'xshatish, asosan, shaxsga, ba'zida jonli predmetlarga qo'llanishi mumkin edi, adib bu o'rinda ham o'z mahoratini ishga solib, obyektga tashqi tomondan o'xshash ifoda yaratishni uddalagan. Yomg'irdan keyin daraxt va o'simlik barglari yomg'ir suvining yukidan so'lishib qolganga o'xshaydi, ana shu holni tasvirlash adib tasavvurida *gunohkorona* holni gavdalantiradi. O'zbek lingvomadaniyatida gunohkorona ko'rinish boshni egib turish bilan tasvirlanadi, shuning uchun ham o'simliklardagi yomg'irdan keyingi egik holat adibga gunohkorona ko'rinishni tasvirlashiga sabab bo'lgan. Undan tashqari, xalq madaniyatida "Yuzini shivit qilmoq" iborasi faol qo'llanadi. Ma'lumki, shivit ko'pchilikka ukrop nomi bilan mashhur bo'lgan ko'katning nomi, shivit uzilgan zahotiyoq so'lisha boshlaydi va egik holga keladi. Ana shu egik hol aybdor odamning bosh egib turishini eslatadi. Shivit o'simligidagi ana shu holat adibga yaxshi tanish bo'lgan va shivitdagi bu holni yomg'irdan keyin o'simliklarning bosh egib turishiga ko'chirgan. Bu o'rinda adibning tabiat xodisalari manzaralarini naqadar nozik ilg'ashini aytib o'tish va o'ziga xos tasvirni chiza olganligini ta'kidlash lozim.

Individual o'xshatishlarda adib asar qahramonlarining xarakter xususiyatidan kelib chiqib, ularga mos o'xshatishlarni tanlaydi: *"Odatdagiday bashang kiyingan Xolidiyning yonida suygan shogirdlaridan biri O'lmas Akrom kelardi. Anvar o'zidan bir yil keyin kelgan bu do'mboq yigitni "go'sala" der edi. Laqab O'lmasga juda mos tushgan, u to'yib sut emgan buzoqday beg'am, birov so'ksa ham, maqtasa ham bir holda iljayib turaverardi"* (Shaytanat, 1-kitob, 270-bet). Bu o'rinda qahramonning beg'am, beparvo, loqaydligi unga *"go'sala"* laqabini berish uchun asos bo'lgan bo'lsa, buzoqqa o'xshatilishi esa, uning xarakter xususiyatini yanada ochiq ko'rsatadi. *Buzoq* etalonining tanlanishida ham xalq orasida mashhur bo'lgan "ammamning buzog'i" iborasiga hamohanglik ko'zga tashlanadi. O'zbek mentalitetida buzoq yuvvosh jonivor sifatida tushiniladi. Ayniqsa, o'zbek lingvomadaniyatidan o'rin olgan "Ammamning buzog'idek bo'shashmoq" iborasi buning yorqin isbotidir. O'xshatishning *to'yib sut emgan* kengaytiruvchilari bilan qo'llanishi orqali esa bu ma'no yanada kuchaytirilgan.

[1] Йўлдошев М. Чўлпон сўзининг сирлари. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 59.

Individual-muallif o‘xshatishlari til jamoasida ommalashib, umumxalq tili leksikonidan joy oladi, turg‘unlashadi. Bizningcha, Tohir Malik tomonidan qo‘llangan ko‘plab individual o‘xshatishlar ham vaqtlar o‘tishi bilan turg‘unlashib, barqaror birliklarga aylansa, ajab emas: *“Elchinning erkalashlari, ehtiroslari unga ta’sir etmaydi. O‘zini xuddi ertaklardagi tosh malikaday sovuq his etadi”* (Shaytanat, 1-kitob, 141-bet). Parchada keltirilgan *xuddi ertaklardagi tosh malikaday* o‘xshatishi uchun o‘zbek xalq ertaklaridagi sovuqqon, bag‘ritosh, qahri qattiq malikalar syujeti asos bo‘lgan. Albatta, adib bu o‘xshatishni qo‘llaganda tosh leksemasining denotativ ma’nosini emas, konnotativ ma’nosini nazarda tutgan. Ertaklar bilan yaxshi tanish bo‘lgan til jamoasi bu o‘xshatishni qiyinchiliksiz tushunadi va o‘z nutqida ham qo‘llashga harakat qiladi. Natijada bu o‘xshatish konstruksiyasi *tosh malikadek* shaklida turg‘unlashishi mumkin.

Xalq orasida *bola* etalon bo‘lib kelgan o‘xshatishlar talaygina. “O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati”da *“bola”* 7 xil semalari misollar bilan beriladi. Adibimiz ham asarda ushbu so‘zdan turli o‘rinlarda foydalangan: 1) “*O‘rinbosar Zohidning xonasiga kirdi-yu darsga kech qolgan boladay boshini egib, yer ostidan qarab qo‘ydi”* (Shaytanat, 1-kitob, 279-bet). 2)*“Namozov “ilm” degan so‘zni eshitib, xuddi “daftarim uyda qolibdi”, deb yolg‘on gapirib qo‘yib uyalgan boladek boshini egdi”* (Shaytanat, 1-kitob, 30-bet). 3)*“– Sovqotdim, oshna, – dedi Anvar. – Endi kir, xotinlar gap qiladi. Elchin mo‘min boladay xo‘p, deb uy tomon yurdi”* (Shaytanat, 1-kitob, 127-bet). 4) *“Puli ko‘p odam balki sho‘rvani chindan ham changalida ushlab turishi mumkindir. Ammo o‘z jonini ushlab qola olarmikin? Har kuni o‘nlab odamlarning ta’zimiga bepisand qarovchi Qilich, “senga rahbarman” deb po‘pisa qiluvchilarning ovozini besh-o‘n so‘m pul bilan o‘chirib qo‘ya oluvchi boshqon ishtonini bexos ho‘l qilib qo‘ygan boladek shalvirab qoldi”* (Shaytanat, 1-kitob, 37-bet). 5)*“– Hozir borolmayman, dedi. Oshnasi unga bir narsalarni o‘qib beryapti shekilli? Jamshid shunday deb, aybdor bola singari boshini egdi. U xo‘jayin buyrug‘ini ado etolmadi”* (Shaytanat, 1-kitob, 142-bet). Ushbu parchalarda *bola* etalonining qo‘llanilishi an’anaviydir, biroq u bilan bog‘liq yangi semalarning kashf etilishi individuallikni ta’minlaydi: 1-, 2-gaplarda*“boshqalar oldida o‘zini noqulay sezmoq”;* 3-gapda *sodda, beozor, itoatkor;* 4-gapda *qo‘rqmoq;* 5-gapda esa *aybdorlik* semalari namoyon bo‘ladi. Umuman olganda, adib *bola* leksemasi orqali ham erkin o‘xshatishlarning orginal variantlarini hosil qilgan.

Tohir Malikning “Shaytanat” asarini tahlil qilar ekanmiz, yozuvchi tomonidan qo‘llangan o‘xshatishlarda individual o‘xshatishlar miqdorining ko‘pligi va ohorliligi o‘quvchining diqqatini tortadi. Yozuvchi individual o‘xshatishlarni yaratishda oddiygina predmetlar, holatlar yoki shaxslarga murojaat qilmaydi, balki ularni o‘quvchida estetik zavq uyg‘ota oladigan tomonlarini etalon qilib oladi. Masalan, yozuvchi bir o‘rinda: *“Bunday jazosiz qotillar yer yuzini po‘kanakdek bosib yotibdi. Elchin – Zaynabning nazarida shulardan biri”,* – deb yozadi. Yozuvchi o‘xshatish etaloni sifatida *po‘kanak* predmetidan foydalangan va aynan shu predmet orqali “Shaytanat” qissasida tasvirlangan davrda jazosiz qotillar juda ham ko‘p bo‘lganligiga ishora qilmoqda. Predmetga nisbatan qo‘llanuvchi egallamoq, qoplamoq, bosib ketmoq kabi semalarni aniqroq ifodalash uchun chumoli, suvarak, suv kabi predmetlarni etalon qilish ham mumkin edi, ammo yozuvchi aynan po‘kanak predmetini etalon qilish bilan uning qalinligini, o‘zi qoplagan joyni umuman ko‘rsatmasligini, uning zarrachalari zich joylashishini o‘zshatish uchun asos qilib olgan. Bundan tashqari, asar matnidan yig‘ilgan o‘xshatishlarni tahlil qilganimizda yozuvchi qo‘llagan o‘xshatishlarda etalon sifatida ot so‘z turkumi, asosda esa fe’l so‘z turkumi yetakchilik qilishiga guvoh bo‘ldik. Masalan, *“Ko‘cha eshik qiya ochiq edi. Asadbek xuddi* ***o‘g‘ridek*** *ichkariga bosh suqib chiroq nuri tushib turgan derazaga* ***qaradi-da,*** *o‘zidan-o‘zi uyaldi. Yoshlik kezlari Kesakpolvon bilan birga o‘g‘irlikka borgudek bo‘lsa ham bunaqa ishlarni Asadbek sira uddalay olmas edi. Hozir uni tashqaridan kuzatgan kishi* ***xuddi o‘g‘rilik olamida atak-chechak qilayotgan bola*** *bo‘lsa kerak, deb o‘ylashi mumkin edi”* (Shaytanat, 1-kitob, 374-bet) matnida qo‘llangan individual o‘xshatishiga e’tibor qarataylik, o‘gridek va bola (ot so‘z turkumi) so‘zlari etalon; qaramoq, atak-chechak qilayotgan (fe’l so‘z turkumi) birliklari esa o‘xshatish uchun asos vazifasini bajarmoqda.

Tohir Malik asarlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy va turg‘un o‘xshatishlarga nisbatan individual-muallif o‘xshatishlar ko‘p uchraydi. Ularni o‘rganish yozuvchining nutqiy individualligini ochib berish bilan birga o‘xshatishlarning lingvomadaniy birlik sifatidagi o‘rnini bilishda, ularning olamning lisoniy manzarasini yaratishdagi rolini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Undan tashqari, adib ayrim o‘xshatishlarning turli variantlaridan foydalangan. Asar matnida bu kabi o‘xshatishlar talaygina uchraydi. *Quyunday yopirilmoq – tundek yopirilmoq, seldek yopirilmoq; cho‘chqadek ichmoq – itdek ichmoq, moldek ichmoq; o‘limga hukm etilgandek – yashashga hukm etilgandek; tariqday sochilmoq – anor donasiday sochilmoq, osmonga otilgan o‘qdek sochilmoq; pashshadek yanchib tashlamoq – chuvalchangdek ezib tashlamoq; farishtadek beozor – farishtadek oqko‘ngil; o‘qdek sanchilmoq – igna kabi sanchilmoq* kabi o‘xshatishlar ham shular sirasiga kiradi.

Yozuvchining “Shaytanat” kabi asarlarida, asosan, shaytanat olamining qahramonlariga xos salbiy bo‘yoqqa ega bo‘lgan turg‘un yoki individual o‘xshatishlardan foydalanilgan. Bunday o‘xshatishlar o‘quvchiga personajni yaqindan tanishtirish bilan birga, salbiy xarakterga ega bo‘lgan xatti-harakatlarini yaqqol namoyon qiladi. Adibning 80-yillarda yaratilgan aksariyat asarlarida shu holatni kuzatish mumkin. Masalan: “*Hamma gapni hazilga burmoqchi edi, eplolmadi. Tabiatan keskinroq odamning kayfiyati buzilibroq turgan paytda hazil qilish tuyaning balet raqsi tushishiday bo‘lar ekan”* (Shaytanat, 1-kitob, 141-bet). Tohir Malikning boshqa asarlariga nazar tashlansa, adib umrining oxirlarida yozgan diniy, tarbiyaviy, nasixat mavzulariga bag‘ishlangan asrlarida qo‘llangan o‘xshatishlar sokin bir qadar vazminlik bilan aytilayotganga o‘xshaydi.

Adib qo‘llagan har qanday o‘xshatishda o‘zbek xalqi tasavvuridagi olamning lisoniy manzarasi yotadi. Agar Tohir Malik o‘zbek xalqining farzandi bo‘lmaganida o‘zbeklarga xos bo‘lgan o‘xshatishlarni o‘z o‘rnida qo‘llay olmagan bo‘lardi. Adib dunyoni o‘zbek nazari bilan ko‘ra olgan.

Yozuvchi o‘xshatishlarni qo‘llash bilan bog‘liq o‘rinlarda o‘zi tanlagan o‘xshatishning nozik ma’no qirralarini nazardan qochirmagan. Masalan, bir o‘rinda yozuvchi asar qahramoni Manzurani tasvirlash uchun *“…ichi dardlardan do‘l g‘alvir qilib yuborgan chorasiz barg singari ilma-teshik bo‘lib ketganini qaydan ham bisin”* (Shaytanat, 5-kitob, 246-bet) o‘xshatishini qo‘llaydi. Bu o‘xshatishga e’tibor berib qaralsa, etalonga sifatlovchilik vazifasini bajarayotgan qismda yana bir o‘xshatishni yashirin qo‘llagan. O‘xshatishning sifatlovchi bo‘lib kelayotgan – *do‘l g‘alvir qilib yuborgan* qismi etalonning yangi semaga xizmat qilishini ta’minlash bilan birga, etalondan keyingi qismning ham mazmunini ochib berishda asosiy vazifani bajargan. Bu qo‘shaloq o‘xshatishni biri-birisiz qo‘llab bo‘lmaydi. Etalon vazifasini bajarayotgan *barg* so‘zi sifatlovchisiz kelsa, fikrda mantiqiylikka putur yetadi. Yozuvchi *ichi* deyish bilan hayotda ko‘p ezilgan shaxsning ruhiy holatiga ishora qilmoqda. Manzuraning ruhiy holatiga nisbatan *do‘l g‘alvir qilib yuborgan chorasiz bargdek ilma-teshik* o‘xshatishini qo‘llashda *do‘l*dan ham o‘rinli foydalangan. Bargni teshib o‘tish do‘lgagina xos. Do‘l qattiqligi va vaznining yomg‘ir va qorga qaraganda og‘irligi sabab zarb bilan tushganda daraxt barglarini teshib o‘tadi. Lat yegan barg g‘alvirga qiyoslanmoqda. O‘xshatish tarkibidagi *chorasiz* so‘zining qo‘llanishi ham bejiz emas, bu so‘zni qo‘llash bilan adib inson taqdiridan qochib qutulolmasligiga ishora qilmoqda.

Ko‘rib turganimizdek, tadqiqotimiz obyekti bo‘lgan badiiy matnlarda qo‘llangan xususiy-muallif o‘xshatishlari yangiligi, originalligi, favqulodda qo‘llanganligi bilan kitobxon tasavvurini uyg‘otib, tasvirlangan holatni ko‘z o‘ngida gavdalantiradi. O‘xshatish qadimdanoq insoniyatga xos xususiyat sifatida o‘rganib kelingan. Bu haqida Aristotel ham o‘z fikrlarini yozib qoldirgan: “O‘xshatish garmoniya va ritm singari qadimdanoq odamlarning tabiatiga xos xususiyatdir, odamlar qadimdanoq tabiatan o‘xshatishga qobiliyatlidirlarki, bular uni oz-ozdan taraqqiy ettira borib, badiha, she’rlar (improvizatsiya) dan haqiqiy poeziyani yuzaga keltirganlar”[1].

Demak, o‘xshatishlar badiiy asarlarning qimmatini belgilaydi, kitobxon tomonidan oson tushunilishini ta’minlaydi va millat mentaliteti, qarashlaridan so‘zlaydi. Kitobxon o‘xshatishlar orqali tasvirlanayotgan holatni yorqin ranglar bilan ko‘ra olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Individual o‘xshatishlar bir shaxsning ijod maxsuli bo‘lsa-da, muayyan xalqning o‘ziga xos milliy xususiyatlarni ham aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik sifatida katta ahamiyatga ega. Chunki ijodkor ham shu xalq vakili sifatida o‘ylaydi, fikr yuritadi. Har bir ijodkorning individul xarakterdagi o‘ziga xosliklarni o‘rganish va tahlil etish, ijodkorning o‘ziga xos uslubini belgilash bilan birgalikda, lug‘at boyligimizga yangidan yangi so‘z va iboralarning, o‘xshatishlarning qo‘shilishiga olib keladi.

Bundan tashqari, adib tomonidan qo‘llangan erkin o‘xshatishlar ham, qaysidir ma’noda, xalq qarashlaridan darak beradi. Chunki ijodkor o‘zi mansub bo‘lgan xalqning vakili hisoblanadi. Vaqtlar o‘tgani sayin muayyan til vakillari tomonidan nutqda doimiy qo‘llash darajasiga olib chiqilsa, turg‘unlik maqomiga ega bo‘lishi ham mumkin.

Rezyume. Maqolada Tohir Malik asarlarida uchrovchi duo, olqish va qarg‘ishlarning lingvopoetik va lingvomadaniy talqini, ularda ifodalangan mental-madaniy xususiyatlar haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

Resume. The article discusses the linguopoetic and linguocultural interpretation of the third prayer, praise, and curses in the works of Tahir Malik, as well as the mental and cultural characteristics expressed in them.

Резюме. В статье рассматриваются лингвопоэтическая и лингвокультурологическая интерпретация третьей молитвы, хвалы и проклятий в произведениях Тахира Малика, а также выраженные в них ментальные и культурные особенности.

[1] Арасту. Ахлоқи кабир. Таржимонлар Зоҳир Аълам ва Урфон Отажон. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – Б. 25.